

**“QARO KO‘ZUM...” G‘AZALINING TOSHBOSMA DEVONLARDAGI
MATNI XUSUSIDA**

Dilnoza RUSTAMOVA

O‘zR FA Davlat adabiyot muzeyi lektori

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.14805049>

Annotatsiya: Maqolada “Qaro ko‘zum...” g‘azalining mo‘tabar qo‘lyozmalardagi matni va Davlat adabiyot muzeyi fondida saqlanayotgan toshbosma devonlardagi variantlari o‘zaro qiyoslangan. Muallif redaksiyasiga yaqin matnlar ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: “Qaro ko‘zum...”, qo‘lyozma, toshbosma, “Chahor” devon, g‘azal.

Annotation: The article compares the text of the ghazal “Karo Kozum...” in authentic manuscripts and the lithographic divans kept in the fund of the State Literary Museum. Texts close to the author's editorial are shown.

Key words: “Karo kozum...”, manuscript, lithograph, “Chahor” devan, ghazal.

Аннотация: В статье проводится сравнительный анализ текста газели «Qaro ko‘zum...» из авторитетных рукописных источников и вариантов, содержащихся в литографированных деванах, хранящихся в фонде Государственного музея литературы. Выделены тексты, наиболее близкие к авторской редакции.

Ключевые слова: «Qaro ko‘zum...», рукопись, литографированный деван, “Chahor devan”, газель.

Navoiy terma devonlaridagi so‘z va birikmalarining farqlanish holatlari boshqa o‘zgarishlarga qaraganda ko‘proq uchraydi. “Qaro ko‘zum...” Navoiy ijodiy evolyutsiyasining boshlanish davriga tegishli barcha zamonlarda mashhur va eng ko‘p tahlil, talqin qilingan g‘azallaridan biridir. Uning matni shoir hayotligida dastlab “Ilk devon”, keyinchalik “Badoye’ ul-bidoya”, so‘ngida “G‘aroyib us-sig‘ar”dan o‘rin olgan bo‘lsa, XX asrdagi toshbosma devonlarda ham faol she‘rlardan sanalgan. G‘azalning asosan 1900-1910-yillardagi nashrlarga kirganligi kuzatiladi. Asar matni xattot Ali ibn Nur tomonidan 1486-yilda Hirotida kitobat qilingan “Badoye’ ul-bidoya”ning Toshkent nusxasi (inv. 216) va Darvesh Muhammad Toqiy ko‘chirgan Istanbul To‘pqopi saroy kutubxonasida saqlanayotgan Navoiy kulliyoti (Revan 808)¹ bilan qiyoslanganda ayrim juz’iy o‘zgarishlarga uchragani, bu esa mazmunga jiddiy ta’sir ko‘rsatmagani anglashiladi. Bunday o‘zgarishlarning asosiy qismi qo‘shimchalarning turli shaklda qo‘llanilishi bilan sodir bo‘lgan. Xususan, 220-raqamli devonning 1-, 2-baytlari:

قرا كوزوم كيل مردومليغ ايمدى فن قيلغيل
كوزوم قراسيغا مردم كيبي وطن قيلغيل.

¹ Keyingi toshbosma matnlar ham aynan shu manbalar bilan qiyoslanganda inventar raqamlarini ko‘rsatish bilan kifoyalaniladi.

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

يوزونگ گليغا كونگول روضه سين يا ساب گولشن
قدینگ نهاليجا جان گلشنين چمن قيلغیل.

shaklida berilgan. Mazkur misralar 216 va 808 raqamli qo'lyozma bilan qiyos qilinganda qarasida so'zi tarzida xato ko'chirilgani ma'lum bo'ldi. so'zi №6, №229, №912 devonlarda qarasiga , №219 nusxada shaklida yoki 6-baytdagi so'zining bo'lib kelishi esa mantiqan xato emas. Zero, boshqaruvchi fe'ning xarakteri bilan bog'liq holda jo'nalish kelishigining o'rin payt kelishigi o'rnida qo'llanilish holatlari eski o'zbek tilida uchray turadi [1:98]. Qolaversa, 1905-1917-yillar adabiy tilida, xususan, Behbudiyning "Padarkush" dramasida ham "-da" ning "-ga" bilan almashgani "... usuli jadida maktabigami o'qiydur, yoinki eski maktabga?" shaklida o'z aksini topgan [2:96]. 2-baytdagi g'lig'a so'zi , 5-baytdagi v'salig'a so'zining v'salig'a deb berilishini esa XX asr boshlarida imlo qoidalarining unifikatsiya qilinmaganligi bilan izohlash mumkin.

ya ساب birikmasining №912 va №219 nusxalarda "Chor devon"ning Xiva matbaasidagi matnida esa ya shaklida kelishi jumla ma'nosiga biroz ta'sir ko'rsatgan [3]. Baytning ikkinchi misrasidagi buyruq maylini bildirgan "qilg'il" radifi o'zidan oldingi fe'lni ham shu ma'noda kelishini talab etadi. Ya'ni Najmiddin Komilov talqin qilganidek, "Ey yor, ko'nglimning bog'ini yuzingning guli uchun gulshan qil, jonimning gulshanini esa qading niholi uchun chaman qilgin"[4:175]. Ravishdosh "-b" yoki o'tgan zamon sifatdosh "-r" qo'shimchasi esa bu ma'noga putur yetkazadi.

"Qaro ko'zum..." g'azali tahlillarining qiyosiy-tanqidiy tadqiqini amalga oshirgan adabiyotshunos N.Jumaxo'ja B.Do'stqorayev talqinini berayotib "yasab" so'ziga duch keladi va uni "...nazarimizda, bu shunchaki anglashilmovchilik" deb xulosa qiladi [5:209]. Ammo bu holatning bir necha nashrlarda ham uchrashi "shunchaki anglashilmovchilik" emas, atay o'zgartirilgan deb qarashga undaydi. Masalan, Xislat o'z zamonasining ardoqli hofizi Mulla To'ychi Toshmuhammedovga bag'ishlab 1912-yilda tuzgan "Armug'oni Xislat" bayozida "Shashmaqom"ning "Ushshoq" kuyida aytilgan "Qaro ko'zum" matnida ham ya shaklida kelgan (14-b. arman xulosa). Mulla Sayidxo'ja 1910-yil Buxoroda ko'chirgan №219 va Mulla Yo'ldosh 1914-yilda Toshkentda kitobat qilgan №912 nusxalarning bayoz bilan vaqtlari bir-biriga yaqindir. Ehtimol, ular tayangan manba o'xshash yoki ayni bo'lgan. Ammo N.Jumaxo'ja ta'kidlaganidek, "Mumtoz asarlar matniga kiritiladigan har qanday o'zgartish ilmiy jihatdan asoslantirilishi shart" [5:59]. Asos bo'lmagan holatda matn mazmuni aniqligiga soya solishi mumkin. Shunga qaramay, yuqorida keltirilgan farqlanishlar asar mazmuniga jiddiy ta'sir ko'rsatmagan deyish mumkin.

№229 va №912 toshbosma devonlardagi "Qaro ko'zum..."ning so'nggi bayti:

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

نوايي انجمنی شوق جان ارا توزسنگ
انینگ باشاغلیغ اوقین شمع انجومن قیلغیل.

kotiblarning e'tiborsizligi sabab tushirib qoldirilgan.

Ma'lumki, Navoiy devonlaridagi g'azallarning to'rtidan uch qismi, balki, undan ham ko'prog'i, ishq mavzusi bilan bog'liqdir [6:122]. Toshbosmalardagi eng ko'p takrorlanadigan she'rlarni ham muhabbat mavzusidagilari tashkil qiladi. Ulardan xalq orasida mashhur, yod olingani, qo'shiq qilib kuylangani, shubhasiz, "Badoye' ul-bidoya" devonidan olingan oshiq va ma'shuq dialogiga asoslangan "Sanga" radifli g'azaldir. Ushbu asar biz tadqiq etayotgan terma devonlarning barchasida mavjud. Uning ikkinchi bayti №216 va №808 qo'lyozma nusxalarda quyidagicha:

هر نیچا دیدیم کی کونکونددین اوزای سینددین کونگل
وه کی کونکونددین بتراک مبتلا بولدوم سنگا.

№872, №306, №771, №19, №219, №220 toshbosma nusxalarda esa mana bu tarzda:

وه نیچا دیدیم کی کونکونددین اوزای سینددین کونگل
وه کی کونکونددین بتراق مبتلا بولدوم سنگا.

ko'chirilgan. Ko'ringanidek, baytlar orasida ikki farq mavjud. Ulardan biri shakliy – ning davr tili talaffuziga moslangan بتراق bo'lsa, keyingisi ma'no farqlanishiga ega هر نیچا birikmasining qilib o'zgartirilganidir.

Baytning nasriy bayoni bunday: Sendan ko'ngil uzishga har qancha urinmay, ajabki, kundan kun senga chandon bog'lanib qoldim. Agar "vah" so'zining gap mazuniga "oh, o'kinch, tashvish; ajabo, ajab" [7:369] kabi ma'nolarni yuklashi hisobga olinsa, bir baytning o'zida ikki marta ajablanishga hojat yo'q!

Ehtimol, kotiblar keyingi misradagi و ga e'tiboran, bayt boshidagi so'zni ham shu asosda o'qigandir. Shunisi ma'lumki, bunday nusxalarning dastlabkisi Shohmurod xattot 1888-yilda ko'chirgan №872 نوراالله مرقده دیوانلاری امیر علی شیر نوای کلیات دیوان امیر نوای №220 Mulla O'tab dastxatiga mansub 1915-yilda bo'lsa, so'nggisi 1915-yilda Mulla O'tab dastxatiga mansub №220 toshbosmasidir. Boshqa tomondan esa, Shohmurod ibn Shohne'matulloh tayyorlagan matndan keyingi kotiblar foydalangan bo'lishlari mumkin. Zero, XIX asrga dahldor Qo'qon hududida Muhammadlatif ibn Muhammadsharif Keshiy tomonidan ko'chirilgan "Xazoyin-ul-maoniyy"ning O'zR FASHI fondida saqlanayotgan №9746 hamda №1715 qo'lyozmalarida yoki "Chahor devon"ning yagona to'liq toshbosma nashri sanalgan №10293da ham bunday farqlanish mavjud emas.

"Badoye'-ul-vasat" devonidan kirgan quyidagi g'azal matlasi ham №872, №306, №237, №19, №220 toshbosmalarda biroz o'zgarish bilan ko'chirilgan:

کونگولم یوزر غمینگ تونی هر لحظه قیغولوق
چون شام بولدی هر نفس آرتر قارانغولوق.

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Uning matni №216 va №808 qo'lyozma nusxalarda:

كونگولوم بولور غمینگ تونی هر لحظه قیغولوق
چون شام بولدی هر نفس آرتر قارانغولوق.

shaklida tog'ri berilgan.

Toshbosma nusxadagi بوزر so'zining بولور o'rnida ishlatilishi bayt mazmuniga zarar yetkazmagan. G'am tunining har onida qayg'u ko'ngilni buzishi va qalbning qayg'uda bo'lishi o'rtasida unchalik katta tafovut yo'q. Shu bilan birga, g'azalning 6-baytda ham quyidagicha holatni ko'rish mumkin:

اندىن فلكنی ايلمس اكين كوزگا پر دیر.
کیم بو ایرور حقیر جنابی انینگ اولوق.

Baytning tog'ri matni esa №216 va №808 qo'lyozma nusxalarda bu tarzda berilgan:

ایدىن فلكنی ايلمس اكين كوزگا پر دیر
کیم بو ایرور حقیر جنابی انینگ اولوق.

Ko'rinib turibdiki, ى harfining so'z o'rtasida kelgan shakli xato o'qilishi natijasida "oydin falak..." sifatlovchi aniqlovchili birikmasining ma'nosi o'zgargan. "Andin falakni ilmas ekan ko'zga piri dayr" misrasida fikr noaniqlik kasb etgan.

Matnlar tahlili ayrim farqlanishlar hatto qo'lyozmalarda ham turlicha ekanligini ko'rsatsa, ayrimlari kotibning mumtoz matnni yaxshi anglamasligidan, ba'zisi yagona imlo qoidasi mavjud emasligidan bo'lsa, boshqalari davr tiliga moslashtirib, soddalashtirish oqibatida yuzaga kelganiga guvohlik beradi.

Adabiyotlar ro'yxati

(Использованная литература / References):

1. Абдурахмонов Ғ, Шукуров Ш, Маҳмудов Қ. Ўзбек тилининг тарихий грамматикаси. – Т.: Ўзбекистон, 2008. – Б. 98.
2. Маҳмудхўжа Бехбудий. Танланган асарлар. I жилд. – Т.: Akademnashr, 2021. – Б. 96
3. Chor devon. №10293, O'zR FASHI fondi.
4. Комилов Н. Маънолар оламига сафар. – Т.: Тамаддун, 2012. – Б. 175.
5. Жумахўжа Н. "Қаро кўзум..." ғазали тадқиқи. – Т.: Мухаррир. 2021. – Б. 209.
6. Хайитметов А. Навоий лирикаси. – Т.: Ўзбекистон. – Б. 122.
7. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Тўрт томлик. I жилд. – Т.: Фан. 1983. – Б. 369.